

Az állami keretek megváltozása: a keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig

Mohácsot követően az Európában immár öt évszázada létező, középhatalmi státust elfoglaló Magyar-ország kettészakadása súlyos belső konfliktusokkal járó folyamat volt. A kettős királyválasztás ténye (1526) elejétől fogva magában hordozta azt a lehetőséget, hogyha egyik király sem tudja a másikat – bármi módon – eltávolítani a hatalomból, az uralmuk alatt álló területek idővel elkülönülnek. Az 1538-ban megfogalmazott váradi béke ideiglenes megoldást jelentett a kortársak szemében, hiszen kilátásba helyezte, hogy Szapolyai (I.) János halála után az ország egysége helyreáll I. Ferdinánd jogara alatt. A ki nem hirdetett váradi béke azonban érvényre sem tudott lépni, hiszen János király halála után a küzdelem tovább folytatódott a magyar trónért és a magyar királyság egészének birtoklásáért. [1] Egyedül a küzdő felek személye változott meg: (II.) János Zsigmond választott magyar királlyal előbb Ferdinánd, majd 1564-től fia I. Miksa magyar király állt szemben. A János Zsigmond uralma alatt álló – és vitathatatlanul oszmán befolyási övezetként számon tartható – keleti Magyar Királyság állt szemben a Habsburgok uralta nyugati királysággal. [2] A váradi béke helyett a speyeri megegyezés zárta le az elkülönülési folyamatot. 1571-ben a speyeri pontok mondták ki, hogy a Magyar Királyság testéből kiszakadt terület, az új állam neve mostantól: Erdélyi Fejedelemség.

Az Erdélyi Fejedelemség szuverenitása két irányból is korlátozott volt, hiszen egyrészt az Oszmán Birodalomtól függő államként létezett, másrészt a Magyar Királysághoz is fűzték – titkos, vagy kevésbé titkos szerződésekben szabályozott – kapcsolatok, amelyekben megfogalmazódott, hogy az erdélyi fejedelmek országukat továbbra is a magyar Szent Korona részének tekintik. Ez a két nagyhatalom közötti szorított helyzet határozta meg a fejedelemség kormányzati és hatalmi berendezkedését államisége fennállása alatt mindvégig. [3]

Területi változások a 16-17. században

1541-ben Szulejmán szultán elfoglalta Budát, az ország fővárosát, onnan kiűzte János király özvegyét, Izabella királynét és Erdélyt illetve a Temesközt adományozta számára lakhelyül és birtoklásra. Ez a döntés szakította le a keleti országrészt, és így teremtette meg azokat a területi kereteket, amelyek között majd egy új állam szerveződött meg a következő évtizedekben.

A keleti és a nyugati országrészek uralkodói, I. Miksa magyar király és Szapolyai János Zsigmond választott magyar király közötti vitás közjogi helyzet megoldására született meg a speyeri szerződés 1570-1571-ben. Ebben János Zsigmond lemondott választott királyi címéről és helyébe fölvette az Erdély és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek fejedelme címet, és formálisan is megalakult a keleti magyar állam, amelyet innentől kezdve Erdélyi Fejedelemségnek nevezünk. Itt tűnt föl a Részek/Partium kifejezés, amely ettől kezdve az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó, a történeti Erdélyen kívüli területek összességét jelentette. 1571-ben a Partiumot alkotó vármegyék Bihar, Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok voltak.

A 17. század folyamán a Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá kerülő terület többször változott. Az 1606. évi bécsi béke értelmében Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye került Bocskai István haláláig, azaz alig fél esztendőre erdélyi fennhatóság alá. 1622-ben a nikolsburgi békében Bethlen Gábor szintén élete időtartamára szerezte meg Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyéket, amelyeket 1630-ban csatoltak vissza Magyarországhoz. Az 1645. évi linzi békében I. Rákóczi György ismét Erdélyhez kapcsolta az előbbi hét vármegyét, hasonló feltételekkel és azzal a kiegészítéssel, hogy Szabolcsot és Szatmárt halála után fia is megtarthatja. Ily módon a fejedelem 1648-ban bekövetkezett halála után csak öt vármegye került vissza Magyarországhoz, az említett kettő azonban 1660-ig gyarapította a fejedelemség területét. [4]

Az Erdélyi Fejedelemség rendjei – az uniók

Az Erdélyi Fejedelemség államát alkotó rendi nemzetek: a magyar nemesség (*natio Hungarica*), székelyek (*natio Siculica*), szászok (*natio Saxonica*) a 16-17. században is mindvégig eltökélten ragaszkodtak saját korábbi jogrendjükhöz, privilégiumaikhoz. A rendek Mohács előttről datálódó uniójának fenntartása, illetve a közös érdekek alapján abban megfogalmazódó egységre törekvés a fejedelemség korában is az erdélyi államszervezet egyik alapvető kérdése volt. Ezek az uniók középkori szövetségkötésekre vezethetők vissza. Jól ismert a kápolnai „*unio fraterna*” (1437), majd a medgyesi unió (1459), vagy az 1506. évi segesvári unió. [5]

A rendi nemzetek a fejedelemség korában is időről-időre megújították az egymás közötti szövetséget, azaz az uniókat, amelynek fogalma a 17. századra átalakult. Az 1613: VII. tc., majd Bethlen halála után 1630: I. tc. is megújította a rendek közötti uniót, de ez ekkor már kiterjedtebb értelmet kapott. Ezekben a törvénycikkekben már nem csupán azt kívánták meg, hogy a rendek összehangolt véleményre jussanak a közrend megvédelmezése valamint az ország közügyeit illetően, és hogy két nemzet döntése a harmadikra nézve is kötelező legyen, hanem arra is vonatkoztak, hogy a rendek garantálják egymás jogainak megtartását és érvényesítését.

Az erdélyi törvénycikkek első nagy összegzése, az *Approbatae Constitutiones* (1653) részletesen megfogalmazta, mit is értenek az unió alatt: „...*a négy recepta religionak szabados exercitiuma [gyakorlása] legyen; három nemzetből állván az ország (és azok constitutiói megtartván), ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilégiumiban szokott és régen bévött rendtartásiban bántódása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerént ország gyűlésének előtte is de facto megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a panaszolkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak óltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásukra.*” [6]

Az uniókat megújító törvénycikkek ily módon a 17. század közepére alaptörvényé, az alkotmányosság sarokköveivé váltak. A rendek általában új fejedelem trónra kerülésekor újították meg ezeket a szövetségeket/uniókat, amelyekre a fő tisztségviselőknek, sőt olykor az alacsonyabb rangúaknak is ún. uniós esküt kellett tenni. Ez lényegileg megegyezett az alkotmányra tett esküvel. Ezáltal az esküt tévő személy kötelezte magát a négy bevett vallás gyakorlatának megtartására, a rendek tagjainak jogvédelmére – amelynek lényegét a fentebbi idézet fogalmazta meg: ha egy adott nemzethez tartozó egyént személyében vagy javaiban sérelem ért, és a fejedelem nem adott számára elégtételt, akkor a másik két nemzet

törvényhatóságához fordulhatott, és így a három nemzet törvényhatóságai együttesen folyamodhattak a fejedelemhez a törvényesség érvényesítéséért.

A fejedelemségkori Erdélyben a rendek ragaszkodása privilégiumaikhoz, a középkori társadalmi struktúra túlélését vonta maga után. A fejedelemség állami egységének megtartásához ugyanis mindenkor szükség volt a rendek támogatására, és azt csak akkor szerezhette meg a fejedelmi hatalom, ha a rendek privilégiumait kisebb-nagyobb részben biztosította. Ezek a belső tényezők valamint az állandó külső veszélyhelyzet okozta szorongatottság egyben tartották és egyúttal merevvé is tették az államot, elzárva a változást hozó európai társadalmi-kormányzati folyamatoktól.

Magyar nemesség

A középkori és kora újkori magyar nemzet mibenlétét hosszú évszázadokra Werbőczy István Tripartituma határozta meg. Eszerint a magyar nemzetet alkotó országlakosok (*regnicolae*), azaz a magyar nemzet fogalma alatt a magyar nemesség értendő, mindazok, akik őseik jogán, vagy egyéni érdemeikre tekintettel, annak elismeréseképpen fölvetettek a magyar nemesség soraiba, és ennek alapján a politikai hatalomból is részesültek, politikai jogokat gyakoroltak. [7] Az erdélyi magyar nemesi rend története és rendi jogállása a közép- és kora újkorban is párhuzamba állítható az ország többi részének nemességével. Az erdélyi nemesek is rendelkeztek mindazokkal a jogokkal, amelyeket a Tripartitumban immár írásban is megfogalmazott Werbőczy István. [8]

Az Erdélyben az államalapítást követően kialakított hét vármegye (Kolozs, Torda, Doboka, Fehér, Küküllő, Hunyad, Szolnok) alkotta azt a területet, ahol az erdélyi nemesség birtokai nagyrészt elhelyezkedtek. Már a 13-14. században megfigyelhető jelenség, hogy az erdélyi nemei családok nagyságrendileg jóval kisebb birtokokat mondhattak magukénak, mint az ország központi vagy nyugati részében birtokosok. Ez az átlagos birtoknagyság általában tíz falura volt tehető, csak ritkán fordult elő ennél nagyobb, 20-30 falut magában foglaló birtokvagyon. A vármegyék, mint igazgatási egységek létrehozása, és azok társadalmi fejlődése ugyanúgy alakult, mint a magyarországi vármegyékben, talán csak a tartomány távolabbi elhelyezkedése miatt lassabban. [9] Ezt jelzi, hogy Károly Róbert az adófizetés alól csak 1324-ben mentette föl az erdélyi nemeseket, és 1342-ben nyerték csak el a birtokaikon lakó népesség fölötti teljes joghatóságot. A nemesek jogi egyenlőségét ezt követően először az 1351: XI. törvencikk fogalmazta meg, majd a Tripartitum első részének kilencedik fejezete (*Partis Primae Titulus Nonus*) foglalta össze az ún. sarkalatos nemesi jogokat a Magyar Királyság területén.

A nemesek egyetemének (*universitas nobilium*) önkormányzati jellegű működése, a vármegyei gyűléseken (*congregatio generalis*) ugyan a 14. század elején megindult, azonban az erdélyi vajda igen erős, központi hatalma nagy befolyást gyakorolt ezekre. Olyannyira, hogy szokásba jött, hogy a vajda a hét vármegye számára együttesen hirdette meg a gyűléseket, amelyeken a megyét irányító ispán (*comes*) mellé nem a szokásos négy, hanem csak két szolgabíró (*iudex nobilium*) megválasztására került sor, ráadásul a vajda igen erőteljesen beleszóllhatott a szolgabírák kijelölésébe. A megyei nemesek már maguk választhatták meg a törvényszéki üléseiken (*sedes iudiciaria*) az ispánt segítő esküdt ülnököket (*iurati assessores*). A vármegyék önkormányzatiságát a fejedelemség korában is szorosabban fogta a fejedelmi hatalom, annak ellenére, hogy nemesei ugyanúgy követeket küldtek az országgyűlésbe, mint a királyságban. [10]

Az erdélyi nemesi társadalmat át- meg átszötte a familiárisi kapcsolatrendszer. A szegényebb szabadok vagy nemesek egy rangosabb, előkelőbb, gazdagabb nemes szolgálatába adták magukat, cserébe biztosságot, védelmet, javadalmakat kaphattak. Ez a fajta szolgálattevői viszony egyúttal az egyének számára a felemelkedés, a társadalmon belüli mobilitás számára is páratlan lehetőségeket adott már a középkortól kezdve.

A nemesség részvételét politikai életben, az ország irányításában erdélyi fejedelemség korában is nagyban befolyásolták a családi kapcsolatok, az adott fejedelemhez fűződő lojalitás mértéke és nem utolsósorban a felekezeti hovatartozás. Ez természetesen nem egyedi erdélyi jelenség, hogy az uralkodó a hozzá hű, esetleg már régóta a családjával kapcsolatban lévő személyekből választja ki legközelebbi udvari és kormányzati embereit, politikai tanácsadóit. Ahogyan egy-egy újonnan trónra kerülő fejedelem esetében megfigyelhető az udvari, kormányzati emberek csoportjainak újjászervezése, úgy az egyes nemesi családok esetében is azt látjuk, hogy kialakultak érdekcsoportok, kapcsolati hálózatok, amelyeknek tagjai egy-egy kiemelkedően gazdag és tekintélyes személyhez, vagy családhoz kötődve, egymást segítve jutottak anyagi előnyökhöz, politikai befolyáshoz. [11] A fejedelemségkori erdélyi nemesség számos sajátossággal rendelkezett: amellett, hogy a birtokaik továbbra is kisebbek voltak, mint a királyságbeli (fő)nemesi birtokok, itt nem alakult ki az országbárók csoportja, bár volt rá példa. A fejedelmek a mágnások (*magnifici*) körébe is emeltek egyes személyeket, de a cím nem öröklődött, és ebből is igen kevés volt. [12]

Azok a személyek és csoportok, akik, és amelyek az egyes fejedelmeket valamilyen rendkívül hasznos módon segítették, támogatták komolyabb birtokadományokhoz, kivételes előjogokhoz is juthattak. [13] A Bethlen Gábor fejedelem melletti vezető elitet mutatja be például az 1627. évi pozsonyi béke okirata, amelynek pontjait az erdélyi rendek legbefolyásosabb személyei aláírásukkal fogadták el.

Erdély vármegyéinek lakosságát a középkorban és a kora újkor évszázadaiban is sok pusztulás érte. A török hadjáratok, betörések, a belső hatalmi konfliktusok idején, vagy külső hatalmak uralmi periódusaiban (Dózsa György felkelése, Vitéz Mihály vajda vagy Giorgio Basta uralma, stb.) bekövetkezett fegyveres összecsapások mellett gyakorta pestis, éhínség is tizedelte a népességet. Mindezek az események és az azokkal járó veszteségek Erdély lakosságának nagyrészt magyar etnikumú részét érintették. A magyarság ugyanis jobbra a központi, síkvidéki vagy dombos részeken, folyóvölgyekben, utak mentén megtelepedett falvakban lakott, azokon a részeken, ahol elmenekülni kevesebb esély volt, és ahol az események java részben lezajlottak, hadseregek, fegyveres csapatok mozogtak, sőt a gyakoribb érintkezések miatt a járványok is gyorsabban terjedtek.

Városok, mezővárosok

A fejedelemség kialakulása nemcsak új állami kereteket teremtett, de azt is magával hozta, hogy miközben egyrészt tovább éltek a középkorban kialakult városok és városias jellegű települések – amelyek olykor veszítettek jelentőségükből, máskor megerősödtek –, másrészt az új államban különleges helyzetű település-típusok formálódtak ki. [14]

A Magyar Királyságból átöröklött szabad királyi város fogalma [15] a 16. században tovább élt Erdélyben is, amit az I. János király, Izabella királyné és János Zsigmond által királyi jogon adományozott privilégium-bővítések és adományok bizonyítanak. [16] Kolozsvár, amely a középkor (1316) óta szabad királyi városként volt ismert, Izabella királyné 1558-ban adott privilégiuma révén tovább őrizte ezt a jogát a Mohácsot követő időkben is. Kolozsvár a

fejedelmi korban a város volt a vármegyei és a partiumi nemesség törvénykezési helye, itt volt a fejedelmi ítélőtábla székhelye, számos országgyűlést bonyolítottak itt, sőt részben pénzügyigazgatási központ is volt, hiszen ide gyűjtötték be Kolozs, Torda, Doboka és Belső-Szolnok vármegye dézsma-árendáját is. A város Izabellától kapott árumegállító joga, és kereskedelmi forgalma révén a fejedelemség egyik legjelentősebb harmincadvám-helyévé vált.

Bethlen Gábor már uralkodása kezdetén, 1614-ben foglalkozott a városok ügyeivel, amikor is elsőként Gyulafehérvár, Várad és Kolozsvár kiváltságos helyzetét erősítette meg. Mindegyik oklevélben kitért a városokban az elmúlt években bekövetkezett pusztulásra, illetve utalt az elmúlt nehéz időkre és arra, hogy az elszegedett nehézségekért a városokat fejedelmi kegyéből most kárpótolni akarja. Bethlen uralkodása alatt összesen hat erdélyi *civitas* rangú városnak adott ki oklevelet. Ezek Brassó, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Medgyes, Várad és Marosvásárhely voltak, sőt a fejedelem 1621-ben Kassa városának privilégiumát is megerősítette.

Az előbbi városok közül is kiemelkedik Gyulafehérvár, amely a 16. század végétől már egyértelműen az ország fővárosa. A város támogatását, a lakosság számára kedvező engedményeket Bethlen azzal indokolja, hogy Gyulafehérvárnak, mint fejedelmi székvárosnak az ott lakó népek gyarapodása által is minél nagyobbá kell válnia. [\[17\]](#)

Bethlen Marosvásárhely számára 1616-ban kiadott híres privilégiumlevelében a várost a fallal megerősített szabad királyi városok sorába emelte. [\[18\]](#) Szabó Miklós úgy vélte, hogy Bethlennek ez a privilégiuma csak megerősítette a város által már korábban megszerzett jogokat, köztük a már 1560-ban János Zsigmondtól megszerzett kiváltságot. [\[19\]](#)

Várad stratégiai helyzete miatt is különleges értéket képviselt a mindenkori fejedelmi hatalom számára, erősítése éppen ezért kulcsfontosságú volt. Bethlen 1614-ben megerősítette a város korábbi privilégiumait és hozzátette, hogy mivel az elmúlt háborús idők miatt a lakosság elpusztult, ezért a bevándorolt jobbágylakosság megmaradhat a városban. 1618-ban a vár körül elővédmű építésére adott engedélyt, majd 1626-ban címert adományozott a városnak.

A fejedelemségben, ahogy az ország más részein is, a másik igen jelentős privilegizált város csoportot a mezővárosok (*oppidum*) alkották. A mezővárosok közül elsődlegesen kiemelendők a vármegyei területen elhelyezkedő sóbányavárosok, Torda, Dés, Kolozs, Szék és Vízakna, amelyek korszakunkban általában a fejedelmek különleges gondoskodását élvezték. Torda nem csupán mint sóbányahely, hanem a fejedelemség kezdeti időszakában mint az országgyűlések egyik színhelye is, őrizte a középkorból átörökölt központi szerepét.

A székely mezővárosoknak 14-15. századi kialakulásuk után komolyabb súlyuk a fejedelmi korban lett. A székelyföldi mezővárosok, falvak sajátos helyzete abból is fakad, hogy lakóik eredetileg nem jobbágy-státusúak, hanem szabad székely katonaelemek, akiknek jogállásában majd számos változás következik be a 16-17. században. [\[20\]](#) A Bethlen-kori privilégium- vagy adománylevelekben túlnyomóan *oppidum Siculicale* elnevezéssel illetik ezeket a városokat. A középkorban az uralkodóktól privilégiumot nyert székelyföldi településeket – mint például Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda – (szabad) királyi mezővárosoknak nevezhetjük, [\[21\]](#) ezek a fejedelmi korban is megtartották kiemelt helyzetüket, többségük fejedelmi tulajdonba kerülve átörököltette kiváltságait.

A kézdiszéki Bereck különleges helyzetét Bethlen 1615-ben erősítette meg újból. A város lakosait mindennemű rendes és rendkívüli adó fizetése alól, cserébe arra utasította őket, hogy a fejedelmi futárok rendelkezésére lovakat és szekereket bocsássanak a moldvai Tatros városáig és Kézdivásárhelyig tartó utazásukhoz – miként az régtől fogva szokásos. Kérte továbbá, a bereckieket, hogy ezután is folyamatosan tartsanak fenn kémeket Moldva és Havasalföld felé, a végeken strázsákat állítsanak, és mindenről hírt adjanak a fejedelemnek.

[\[22\]](#)

A mezővárosok sajátos típusát jelentik a Partiumban létrejött hajdúvárosok, amelyeket forrásaink *oppidum hajdonicale* kifejezéssel jelölnek. Ilyen volt a bihari Szalonta, vagy a Szabolcs megyei Szoboszló. Ezeknek a városoknak a lakossága a székelyekhez hasonlóan szabad, a fejedelmek által privilegizált katonaréteg volt, akik egyrészt lehetnek ténylegesen hajdúk, de az is előfordul, hogy a fejedelem saját katonáit telepíti le egy hajdúvárosi típusú szabadalomlevéllel.

A Szászföldön vagy vármegyei területen lévő, de a szász univerzitáshoz tartozó kiváltságolt mezővárosokat *oppidum Saxoniale*-ként nevezik meg a források. Musna szász mezőváros korábbi vásártartásra és céhek működésére vonatkozó privilégiumleveleit erősítette meg a fejedelemmel. Az országos vásár és hetipiac tartásának kiváltságát még I. Ferdinándtól kapta a városka, majd ezt erősítette meg Báthory Kristóf 1576-ban, más szabad városok, mezővárosok és falvak mintájára. [\[23\]](#) Vízakna mezővárosa számára Bethlen Gábor biztosította a jobbágy státusú sóvágók szabad beköltözését és eltávozását, minthogy a bánya működését ez az engedmény jótékonyan befolyásolhatta.

Székelyek

A székelyek immár sok száz éve azonos helyen, Erdély délkeleti szegletében élő népének történetével kapcsolatban számos vita bontakozott ki a történetírásban. [\[24\]](#) Az eredetkérdés ezek közül a legélesebb, amelyre vonatkozóan számos elképzelés látott napvilágot. Ezek áttekintésére itt nincs mód, azonban annyi bizonyosnak látszik, hogy a székelyek a magyarsággal együtt, könnyűlovas segédnépként érkeztek a Kárpát-medencébe a honfoglalás idején. A 10. században ennek a védelmi feladatkörnek megfelelően az ország határvidékein telepedtek meg, mint például az Őrségben, a Szerémségben, a morva végeken, Baranyában, vagy Biharban. Erdélybe költözésük a 11. században történhetett meg, az akkoriban lakatlan dél-erdélyi (a Marostól délre eső) területre. A korabeli forrásokban *terra Siculorum*nak nevezték a székelyek lakta földet. Jelenlegi lakhelyére, ahol máig is él, a székelység valamikor a 13. század első két évtizedében költözött át, elhagyva korábbi dél-erdélyi lakhelyét, az ún. Királyföldet, ahová ezután a szászokat telepítette be II. András király.

A székely székek, mint katonai, közigazgatási és igazságszolgáltatási funkciót betöltő területi egységek a 13. században jöhettek létre, bár első okleveles említésük sok esetben csak későbbi századokból maradt fenn. A bihari Telegdről ide települt telegdi székelyek alkották a székelyek fő- vagy anyaszékét, Udvarhelyszékét, amelyhez Keresztúr és Bardóc fiúszék tartozott. A további székek: Marosszék és fiúszéke: Szeredaszék; Csíkszék és fiúszékei: Gyergyó- és Kászonszék; Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék, amelyek a 17. század elejétől Háromszék néven egyesültek, hozzájuk tartozott Miklósvárszék, mint fiúszék; és végezetül mindezeketől kissé távolabb helyezkedett el Aranyosszék.

Az egyes székek tisztségviselői közé tartozott mindenekelőtt a szék kapitánya (*capitaneus sedis*), akinek feladata békében a hadkötelesek nyilvántartása, a hadi felszerelés ellenőrzése,

háború esetén a szék katonaságának vezetése, Háborús időszakban egyébként egy főkapitányt (*generalis capitaneus*) is kineveztek a székelyek élére. A szék hadnagya (*maior exercitus*) kisebb katonai feladatokat látott el. A bíraskodást a szék lakosai közül választott székbíró (*iudex terrestris*) és mellé a király által kijelölt királybíró (*iudex regius*) közösen intézte, mellettük 12 esküdt segédkezett.

A székelység, mint egységes népcsoport kiemelkedő szerepet töltött be Magyarország középkori, de későbbi történetében is. Privilegizált helyzetben voltak, annak ellenére, hogy olyan írásba foglalt privilégiumlevéllel, mint a szászok *Andreanuma*, nem rendelkeztek. A „*siculitas*” fogalma, azaz a székelységhez való tartozás hasonlatos volt a „*nobilitas*”, azaz a nemesség fogalmához, hiszen az ország egész területén ismert volt, és azonos jogokat biztosított. A hasonlóságot leginkább az mutatja, hogy a székelyek, miként a nemesek, mentesek voltak az adófizetés alól, hiszen „vérükkel adóztak” a hazának, azaz személyes hadba szállásra voltak kötelezve. A közismerten kiváló székely könnyűlovas és gyalogos haderőnek kiemelt helye volt a magyar királyok hadseregében a középkorban, de még az erdélyi fejedelmek idején is. [25] A székely szabadságjogok lényegi eleme volt, hogy személyükben mindannyian szabadok voltak és egyenlő jogokkal rendelkeztek. Kiváltságos helyzetüket elsődlegesen az adómentesség jellemezte, azonban „önkéntes és készséges” ajándékkal tartoztak az uralkodónak különleges alkalmakkor: a megkoronázásának, házasságkötésének, illetve fiúgyermek születésének idején. Ez volt az ún. ökörsütés (*signatura boum*) szokása, ami azt jelentette, hogy az uralkodó emberei a székely gazdáktól minden négy ökörből egyet lefoglaltak, és az állatra rásütötték annak a széknek a kezdőbetűjét, ahonnan begyűjtötték. A 15. században ilyen esetekben gyakorta 36-40 ezer ökröt is összeszedtek.

A székelyek további jogai közé tartozott, hogy szabadon költözhetnek, bírói ítélet nélkül nem lehetett elfogni őket, önkormányzati tisztségviselőiket maguk választották, háztartásuk használatára szabadon vihettek sőt a székelyföldi sóbányákból, és erős birtokjoggal rendelkeztek. Utóbbi alatt azt értjük, hogy a *ius Regium*, azaz a királyi háramlási jog egészen 1562-ig nem volt érvényben a székelyföldi birtokokon, tehát a magszakadással kihalt családok birtokai, illetve hűtlenségben vagy felségsértésben elmarasztalt, ennél fogva fő- és jószágvesztésre ítélt személyek birtokai sem szálltak az uralkodóra, hanem megmaradtak a székely közösség birtokában. Ezt az immunitást veszítették el a székelyek az 1562-ben lezajlott, és János Zsigmond által levert lázadást követően.

A székelység legfőbb politikai, katonai, közigazgatási és törvénykezési tisztségviselője a székelyek ispánja (*comes Siculorum*) volt, akit a király nevezett ki, általában erdélyi nemes volt, de nem székely. A 15. századtól az erdélyi vajda viselte ezt a címet, majd az erdélyi fejedelem. (Sőt, a 18. századtól a Habsburg-házbéli magyar királyok is fölvetették a címet.) A király parancsára a székelyek ispánja felügyelte a székely haderő legfőbb seregszemléjét, a mustrát, ahol a hadra fogható székely lakosságnak fegyverrel felszerelve kellett megjelenie. A szemlékről készített névjegyzékek, a székely lustrumok első töredékei a 16. századtól kezdve maradtak fenn. Az első egészében fennmaradt jegyzék 1602-ből való, de a leghíresebb ezek közül a Bethlen Gábor által 1614-ben készíttetett felmérés, amely a legteljesebb, hiszen a hadkötelesek mellett a jobbágyi állapotú férfiakat is feltüntették benne. További értékes lustrumok maradtak fenn például 1627-ből, Udvarhelyszékből, valamint 1635-ből egy szintén teljes jegyzék. [26]

A székelyek kiváltságos helyzete sokáig segítette megőrizni a honfoglalás körüli időkből származó társadalmi berendezkedésüket is. A székely népesség hat nemre és nemenként négy

ágra oszlott, jogegyenlőség és vagyonközösség jellemezte ezt az ősi rendet. A közös földből és tartozékaiból egyenlően részesültek. Már a középkor folyamán megindult azonban az ősi rend átalakulása, azok a családok ugyanis, amelyeknek tagjai többször viseltek valamilyen köztisztséget, kiemelkedtek, rangosabbá váltak, és fokozatosan vagyonosabbak is lettek. 1473-ban már írásban is megjelent a székelyek három neme (*tria genera Siculorum*), hiszen Mátyás ekkor rendelte el az erdélyi vajda számára, hogy írassa lajstromba a székely lakosságot, mégpedig a következő csoportokban: főemberek vagy előkelők (*seniores, maiores, potiores*), lovasok vagy lófők (*equites, primipili*) és gyalogosok (*pedites*). Az utóbbi két csoport megléte azt jelzi, hogy a közsékelységen belül is megfigyelhető volt a vagyoni rétegzettség. A székely társadalomnak ez a három csoportja megmaradt a következő századokban is, bár a 16. század végén a gyalogosok egy részéből kialakult a puskás gyalogosok (*pixidarii*) rétege, akiket darabontoknak is nevezünk.

A fejedelmi korban fölerősödtek a társadalmi változásokat hozó folyamatok, tovább folytatódott a közsékelység elszegényedése, így számukra a személyes hadba szállás, az ehhez szükséges fegyverek beszerzése egyre nehezebben viselhető terhet jelentett. Az elszegényedettek közül egyre többen helyezték magukat egy-egy gazdagabb székely főember védelme alá, akinek cserébe odaadták a közösségtől nekik járó földet. Így, mivel más földjén laktak, földönlakóknak nevezték őket. A székely földönlakók helyzete még ekkor is jobb volt, mint a jobbágyoké, ugyanis személyes szabadsággal rendelkeztek, szabadon költözhetek és önként vállalt szerződésben álltak a földesúrral.

A székely társadalom teljes átalakítására az 1562. évi lázadás leverésével került sor. A lázadást a társadalmi feszültségek, az adóztatással szembeni általános ellenállás váltotta ki, leverése után János Zsigmond (ekkoriban: *electus Rex*) a segesvári országgyűléssel súlyos végzéseket hozott. A székely birtokokra is kiterjesztette a *ius Regium* hatályát, a közsékelységet a saját birtokába vette, ami azt jelentette, hogy jobbágy-módra rendelkezhetett fölöttük; megerősítették a székeken belül a királyi hatalmat reprezentáló királybíró pozícióját. Ugyancsak a hírhedt segesvári végzések mondták ki, hogy a székely főemberek és lófők birtokaikat és földönlakóikat ugyanúgy birtokolják, ahogyan a vármegyékben lakó nemesek bírják az ő jobbágyaikat. Ez azt jelentette, hogy a székelyek körében is kialakult egy jobbágyi réteg, amely elveszítette szabad költözési jogát és adófizetésre lett kényszerítve. A lázadó székelység féken tartására két királyi várat építettek: Udvarhelyen Székelytámad, és a háromszéki Várhegyen Székelybánja várát, amelyekhez földeket, erdőket, réteket csatoltak, elvéve székely birtokokat.

Ezt követően a székelyek évszázadokig harcoltak az elvesztett szabadságaik visszaszerzéséért. 1599-ben a csalódott székelyek az Erdélybe bevonuló Mihály havasalföldi vajda pártjára álltak, aki úgyszintén a szabadságaik visszaadásával kecsegtette őket.

Az erdélyi fejedelmek általában nagy gondot fordítottak a székelység támogatásának megszerzésére békeidőben és hadjáratok viselése során egyaránt. Bocskai István volt az első fejedelem, aki határozott elképzeléssel rendelkezett a székelység irányában. Külön figyelmet fordított a jobbágyosítás meggátolására és arra, hogy a székelyek a megkívánt felszereléssel szálljanak hadba. 1608-ban Báthory Gábor halálbüntetést helyezett kilátásba azok számára, akik a hadi szolgálat elől úgy akarnak elmenekülni, hogy jobbágyságra adják magukat. Ugyanakkor Báthory Gábor jelentős számban növelte a kincstár számára lefoglalt, azaz konfiskált jobbágyok számát, és azokat legodaadóbb híveinek adományozta el. [\[27\]](#)

Bethlen Gábor uralkodásának idejére, már – ahogyan maga a fejedelem becsülte –, az egész székelység között már tízezernél is több jobbágy volt. Bethlen trónra lépésétől kezdve szilárd elhatározottsággal próbálta megállítani a közsékelyek jobbágyosodási folyamatát. Magára az egész székelységre is kiemelt figyelmet fordított, már 1614-ben általános lustrum készítését rendelte el. Igyekezett a már jobbágysorba jutottakat visszairányítani a hadkötelezettek, azaz a szabad székelyek közé. Egyúttal adózásra is akarta szorítani a székelyeket, nyilvánvalóvá téve számukra, hogy nem menekülhetnek az adózás elől a jobbágyi állapotba. 1620. évi hadjárata során a következőket írta a székelységnek. „*De hogy a közönséges jónak megmaradásnak őrizésében semmivel az több nemzeteket ne segítsétek, nem lehet. Extra(ordinarie) contribuálnotok [rendkívüli módon adóznatok] kelletik; mert eleitől fogva úgy volt, noha pedig harmadrész incumbálná [terhelné] kegyelmeteket az császár adajában, [...] az közönséges jóból magatokat ne vonogassátok, hanem az több státusokkal egyenlőképpen gyámolítván, viseljétek oly engedelmességgel magatokat, mely mind magatoknak szolgáljon megmaradástokra, és mi is vehessük kegyelmesen tőletek.*” [28] A fejedelem 1622-ben a beszercei országgyűlés elé tárt indítványában kifejtette, hogy ha rendesen megadóztatják a székelyföldi jobbágyokat is, ugyanúgy, mint a vármegyékben élőket, akkor azok számára már nem lesz olyan csalogató és vonzó a jobbágyi állapot. [29]

Bethlen Gábor uralkodása alatt arra is törekedett, hogy támogatóinak táborát a székelység soraiból is erősítse, erre a jól bevált nemesség- és címer-adományozást is felhasználta. Uralkodásának ideje alatt létrejött egy székely nemesi réteg, amelynek tagjai a későbbi fejedelmek alatt is rangos pozíciókat viseltek. [30] I. Rákóczi György azzal kötelezte örök hálára székely népét, amikor 1636-ban ősi szokásra hivatkozva ismét érvénytelenítette a Székelyföldre nézve a *ius Regiumot*.

Szászok

Az Erdélyben a középkortól fogva egészen a 20. századig élt, német nyelvet beszélő lakosságot összefoglalóan szászoknak nevezzük. [31] Első betelepítésük II. Géza uralkodásának idejére (1141-1161) tehető, amikor is Nagyszében környékére és az Olt folyó völgyébe németek érkeztek a Rajna és a Mosel folyók vidékéről. A 12-13. században azután sorra érkeztek újabb népcsoportok, amelyeket a források többféle módon neveztek: *flandrenses, theutonicus, saxones*. A királyi hívásra, határvédelmi célból beérkező népesség számára adott dél-erdélyi, királyi tulajdonú területet, a későbbi Szászföldet Királyföldnek (*Terra Regis*) is nevezzük. Az érkezők nagy része földművelő paraszt volt, akik csoportokban, fegyveres vezetők irányításával jöttek be az országba. Ezeket a katonákat, akik később a megtelepedett falvak vezetői is lettek, gerébeknek (*gräve, comes*) nevezték. Ők egyszerre rendelkeztek az adott falu fölötti közigazgatási, katonai, bíraskodási hatalommal, így hamarosan vagyoni tekintetben is kiemelkedtek. Számosan bekerültek közülük is a magyar nemesség soraiba

A középkori szászok/németek erdélyi létének rövid fejezetét alkotta a Német Lovagrend barcasági története. 1211-1225-ig a Barcaságban lévő szász falvak a lovagok uralma alatt álltak, akiket árulásuk miatt II. András végül kiűzött az országból.

A szászok erdélyi viszonyait meghatározó privilégiumlevelet, az *Andreanumot* szintén II. András adta ki 1224-ben. [32] Ennek értelmében a szászok közösségének az országon belül 500 fővel, a határokon kívül 100 vagy 50 fővel kellett részt vennie a király hadseregében. Önkormányzati jogot, és az egy összegben történő adófizetés szabadságát is megkapták. Erdély területén a középkorban kialakultak a fontosabb települések, mint központi helyek

körül a szász székek: Nagyszeben, Nagysink, Kóhalom, Szászsebes, Szászváros, Szerdahely, Medgyes, Segesvár, Nagyselyk, és két kerület is létrejött: a Besztercei és Brassói districtus. [33] A szászok kiváltságait 1486-ban Mátyás király kiterjesztette az összes erdélyi szász településre, ekkortól beszélhetünk a szászság közjogi egyesüléséről, az ún. Szász Univerzitás (*Universitas Saxonum, Sächsische Universität, Sächsische Nationsuniversität*), azaz a szászok közösségének létrejöttéről. Ennek vezető tisztségviselője volt a legfőbb városuk, Nagyszeben polgármestere, főkirálybírája, a szász gróf (*comes Saxonum*). A főkirálybíró a szászok közössége választotta, aki egyben a fejedelemség egyik legbefolyásosabb politikai személyisége volt.

A megtelepedett szász lakosság eredetileg a saját territóriumán belül egyenlő jogokkal rendelkezett, azonban a 13-14. század folyamán az ő társadalmuk is a székelyekéhez hasonló – ám ott később bekövetkezett – válságon ment keresztül, amelynek során a földművelők egy része elveszítette jogait, és jobbágyosra süllyedt. Ennek oka az volt, hogy a gerébek meggazdagodva, sőt sok esetben nemessé válva, a szomszédos megyei területeken szerzett új birtokaikra szász parasztokat telepítettek, azonban őket már, mint jobbágyokat birtokolták. A gerébcsaládok egyre növekvő vagyoni súlya, politikai befolyása jellemezte ezekben a századokban a szász közösség életét. [34]

A szász városi lakosság egy része már a 14. századtól kezdve komolyabb kereskedésbe kezdett, előbb Moldva és Havasalföld felé, majd a levantei kereskedelembe is bekapcsolódtak, és kapcsolataikat nyugat felé erősítették, főként a dél-németországi városok irányába. A kereskedelem mellett komolyabb lendületet vett a szász céhes ipar termelése, a szász termékeknek jelentős felvevőpiaca volt a szomszédos két román vajdaság. 15-16. század fordulójára az erdélyi szász városok országos szinten is a leggazdagabb városok közé kerültek. Nagyszeben, Brassó és Beszterce gazdagságával csak Kolozsvár vette föl a versenyt, amelynek lakossága ekkor még szász többségű volt, a város majd csak a 16. század végére magyarosodott el. A szász közösséget és a városokat is ekkoriban már az gazdag kereskedő-polgárság, a patrícius-réteg irányította, sokszor kihagyva a politikai hatalomból az iparosokat. Utóbbiak számára biztosított a helyi igazgatásba korlátozott beleszólást a városokban 1495-től bevezetett, „Százak testülete” (*Hundertmannschaft*), amelynek tagjait azonban szintén a leggazdagabb patríciusokból álló városi tanács nevezte ki. [35]

A szászok körében már a késő középkorban megfigyelhető volt a nemzeti öntudat, összetartozás-tudat kialakulása, amelyet még inkább fokozott, hogy az egész náción igen hamar, 1545-ben elfogadta a lutheri hitelveket, létrehozta lutheránus egyházát, és mindvégig ki is tartott új hite mellett.

A 16. század közepének politikai csatározásaiban a szászok többször is kinyilvánították Habsburg-pártiságukat, ami a századok során, a szimpátia szintjén végig megmaradt. Az új állam kialakulásával ugyan valamelyest tovább folytatódtak a távolsági kereskedelem, de leginkább a külső és belső piacok beszűkülése jellemezte a 16. század utolsó harmadát, megjelentek Erdélyben a szászok számára konkurenciát jelentő balkáni kereskedők. A szász kereskedő-polgárság mindent megtett annak érdekében, hogy gazdasági pozícióit és privilegizált helyzetüket mindenképpen megtartsa az új államban. Ezt az is mutatta, hogy saját kiváltságaikat összefoglaló, rendszerező jogkönyvet alkottak, amely Matthias Fronius munkájaként 1583-ban jelent meg nyomtatásban. [36]

Voltak időszakok a fejedelemség történetében, például Báthory Gábor uralkodása (1608-1613), amikor a fejedelmi hatalom és a szászok súlyos konfliktusba kerültek. Báthory ugyanis

udvartartásával évekre beköltözött Nagyszebenbe, és felélte a város vagyonát, anyagilag teljesen kifosztotta a polgárságot. Ez az ellenérzés hagyományozódott át az 1613-ban trónra került Bethlen Gáborra, és meg is maradt uralkodásának kezdeti éveiben. A fejedelem végül is megegyezett a szászokkal, számos kedvezményben részesítette őket. Azt is megígérte, hogy privilegizált helyzetüket megőrzi, azonban annak a kérésnek nem adott helyet, hogy a továbbiakban ne lehessen a szászok városaiban országgyűlést tartani. [\[37\]](#)

A vármegyei nemesség szászok rendezett városaiba már a középkortól kezdve igen szeretett volna beköltözni, ami ellen a városok vezetői folyamatosan küzdöttek. Küzdelmük azonban csak korlátozott sikerrel járt, hiszen már a 16. századra szokásba jött, hogy veszély esetén be kellett bocsátaniuk falaik közé a menekülőket. Az 1613. évi törvénycikkek még szigorúbban fogalmaztak, megengedték azt, hogy idegenek birtokolhassanak házat, vagy más jellegű birtokot a szászok territóriumán belül, sőt le is telepedhessenek. 1625-ben pedig a fejedelem kifejezetten arra figyelmeztette a szászokat, hogy ne vonakodjanak befogadni városaikba a fejedelmet és kíséretét, ne feledjék, hogy az ő jóakaratóból birtokolják privilégiumaikat, amiért cserébe feltétlen engedelmességgel tartoznak. Arra is célzott egyúttal, hogy nem kell attól tartaniuk, hogy elődjéhez, Báthory Gáborhoz hasonlóan teljes udvartartásával megszállná a városokat. [\[38\]](#) Összességében Bethlen uralkodása alatt meglehetősen hideg viszonyban maradt a szász nemzet egészével. [\[39\]](#)

Románok

A románok – korabeli kifejezéssel élve vlachok – megtelepedése a Kárpát-medencében a 13. században, a Tatárjárás után kezdődött, kisebb-nagyobb csoportjaik a Déli-Kárpátok hegyvonulatain átkelve érkeztek Erdélybe. A kezdetben szórványosan induló betelepülést a 14. századtól a tömegesen, mintegy népvándorlásszerűen beérkező csoportok követték. Először Fogaras környékén és a Hátszeg területén telepedtek meg, majd a Bihar-hegység lejtőit is birtokba vették. A 14. század második felében Moldvából is érkezett egy nagyobb népcsoport Erdély északi részeire. Ebben a században a román (vlach) közösségek sorra megtelepedtek a hegyvidékek és a síkságok találkozásánál, általában a magyarság által nem lakott területeken. [\[40\]](#)

A transzhumáló-juhásztorokodó életmódot folytató románság a 14-15. század folyamán, a Mezőségeken is megtelepedett. A magyar királyok mellett a magánföldesurak is telepítettek be román lakosságot üresen álló birtokaikra, akik a már ott élő magyar jobbágyaknál általában kedvezőtlenebb jogi és gazdasági helyzetbe kerültek, már csak azért is, mert a hegyoldalakban, erdős területeken kaptak szállásföldet. Ezekben a területeken erdőirtással kellett szántóföldeket nyerni, hiszen a pásztorkodó juhtenyésztés mellett egyre inkább át kellett térniük a földművelő életmódra. [\[41\]](#)

A románság betelepülésének vezetőit, majd Erdélyen belüli falvaik vezetőit – már a legkorábbi időktől kezdve – kenézeknek vagy vajdáknak nevezték. Ők irányították a megtelepedést követően a falu életét, bíraskodási, katonai vezetők is voltak. A 14. század közepétől figyelhető meg, hogy a kenézek – a szász gerébekhez hasonlóan – a magyar királyoktól adománybirtokot kapnak, és félnemesi állapotba (*nobilis kenezius*) kerülnek, sőt kiemelkedő érdemeikért sokan tovább emelkedtek, elnyerték a valós, országos magyar nemesi státust, jelentős méltóságokba, tisztségekbe kerültek. Ez már nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy bekerültek a magyar nemesség társadalmi csoportjába, azaz a *natio Hungarica* tagjai lettek. Fontos megemlíteni azonban, hogy amíg a szászok, székelyek soraiból kiemelkedett nemesek Erdélyben bárhol, vagy az egész ország területén is bárhol kaphattak

birtokot, addig a megnemesített kenézek általában azokat a birtokokat kapták királyi adományként, amelynek korábban az élén álltak. Az így nemességet szerzett családok hamarosan életvitelükben, nyelvükben is elmagyarosodtak, sőt a római katolikus vallásra is áttértek. A középkor végén Erdély román lakossága mintegy 150 ezerre becsülhető, miközben a félmillióssal összlakosság több mint fele a magyar és székely etnikumból került ki.

A 16. század folyamán a fentebbi megtelepedési folyamat, a földművelésre való áttérés és a síkságok felé terjeszkedés folytatódott, sőt a század végén újabb betelepedési hullám indult meg a Kárpátokon túlról. Sok új román falu jött létre, azonban megint csak a nehezebben megművelhető, rosszabb minőségű földeken, hegyes vidékeken.

A románság elkülönülését Erdély társadalmán belül a középkorban és a kora újkorban nem nyelvük, sokkal inkább életmódjuk különbözősége és vallási elszigeteltségük jelentette. [\[42\]](#) Az ún. népi öntudat első megjelenési formáira 16. század végén találunk példát. Ekkor már észrevehető egyfajta idegenség a magyar nemesség részéről román anyanyelvű jobbágycsoportok iránt, amit a nyelv és a vallás, valamint a szokások különbözősége okozott. A létszámbeli gyarapodás egyre inkább arra kényszerítette a román lakosságot, hogy földművelővé váljon, így a „jómódú pásztorokból nyomorgó földművesek lettek”. [\[43\]](#) A súlyos szegénység azután rablásra, fosztogatásra kényszerítette a lakosság egy részét, állandó problémát okozva a magyar közigazgatásnak.

A vallásuk miatt Erdélyben nem üldözött románság köreiből csak mérsékelten terjedt a reformáció. 1544-ben Brassóban kiadtak egy román nyelvű katekizmust, majd ezt követően több, szertartáskönyv, imakönyv jelent meg románul, de a népesség szinte teljesen ellenállt a hitbéli változásoknak. [\[44\]](#) 1574-ben Báthory István erdélyi fejedelem idején az országgyűlés először foglalta törvénybe az ortodox románság püspökválasztási jogát. Bár az ortodox keleti kereszténység nem került az erdélyi négy bevett vallás (*recepta religio*) közé, gyakorlása semmilyen módon nem állt korlátozás alatt. A vallási különbségek azonban már a 16-17. században kimutathatóan okoztak egyfajta távolságtartást a korabeli Erdély magyarsága és románsága között. [\[45\]](#)

A 16-17. században, az Erdélyi Fejedelemségben a románság népességszáma tovább gyarapodott. Főként a 17. század első éveiben, a tizenöt éves háború végén nőtt meg a szomszédos Moldva és Havasalföld felől érkező migráció. A háborús pusztulás a Mezőségeken, a Szamos és Maros mentén főként a magyar etnikum lakta településeket érte, így ezekre a részekre, sőt a 17. század elején még a Székelyföldre is beérkeztek a román telepesek. [\[46\]](#) Az erdélyi románság azonban a fejedelemségben nem vált politikai jogokkal rendelkező rendi nemzetté. Számos román történész véleménye szerint az erdélyi rendek a románokat tudatosan kirekesztették a politikai jogok gyakorlásából, kiváltképpen a 17. század közepén, holott az országban ekkoriban a lakosság egyharmad részét tették ki. [\[47\]](#)

A románság társadalmi integrációjának a kora újkorban Erdélyben is igen fontos eszköze volt a nemesség-adományozás. A fejedelmek mind román pópáknak, mind diplomáciai, vagy kancelláriai szolgálatukban álló román nemzetiségű személyeknek ugyanúgy adtak nemesség- és címeradományt, ahogyan magyar vagy székely szolgálattevőiknek.

Társadalmi átalakulások a 17. század végén

A fejedelemség utolsó évtizedeit, az Apafi-kort (1661-1690) a nagyarányú népmozgások, ki- és bevándorlások mellett a vertikális irányú társadalmi mozgás is jellemezte. Bethlen Miklós

(1642-1717) önéletírásából az derül ki, hogy a 17. század utolsó évtizedeiben Erdély rendi társadalma is átformálódott, hiszen a szerző már alsó-, közép- és felső rendről tett említést. [\[48\]](#)

Az erdélyi nemesség még inkább megosztottá vált ebben a korban, a sok száz jobbággyal rendelkező birtokos főurak és alig egy-két jobbágytelekkel rendelkező armalisták, kisenemesek közé a legváltozatosabb nemesi rétegek illeszkedtek be. [\[49\]](#) A Bethlen által említett alsó rendbe a jobbágyok-parasztok tartoztak, akik a legváltozatosabb eredetűek voltak, sokféle kondíció szabta meg mindennapjaikat, szolgáltatásaikat. A jobbágyi kötöttség nem igazodott nemzetiségekhez, székely, szász, román, magyar vagy bármely más nemzet tagjai egyaránt lehettek jobbágyi státusban. [\[50\]](#)

Az erdélyi szászok társadalma is változóban volt a fejedelemség utolsó évtizedeiben. A gazdagabb polgárok egy része nemességet szerzett, és tekintélyes politikai szerephez jutott az állami életben. A Királyföld lakosságának nagyobb része azonban falvakban élő, földet művelő paraszt volt, akik évszázadok óta saját jogrendjükben, saját tisztségviselőik joghatósága alatt éltek életüket. Falvaikba, városaikba kénytelenek voltak más etnikumú lakosságot is beengedni, részben gazdasági, részben politikai kényszerből. Jelentős volt a román jobbágyság betelepülése a szászföldi falvakba.

Apafi fejedelem nemcsak ortodox vallásuk gyakorlásában pártolta a románságot, de Gyulafehérváron nyomdát, Fogarason és másutt is román nyelven oktató iskolákat tartatott fenn. Az ortodox pópák egyházkormányzati szempontból a református püspökök alá voltak helyezve, ám ez nem vezetett összetűzésekhez a felekezetek között.

A század második felében jellemző bevándorlási folyamat az Apafi-kor végéig tartott, majd azután hirtelen az ellenkezőjére fordult. A törökök elleni visszafoglaló háború terhei és veszélyei elől rengetegen menekültek át Erdélyből a román vajdaságokba. A migráció a harcok végeztével megint csak új irányt vett, amikor is a pusztán maradt partiumi, alföldi vidékek gyakoroltak szívóhatást az erdélyi népekre, és a jobb életkörülmények megteremtésének reményében jobbágycsaládok sokasága költözött ki Magyarországra.

Ha a nagyobb etnikumok számarányait akarjuk bemutatni, csak hozzávetőleges becslésekre szorítkozhatunk, hiszen a korszak forrásai demográfiai tekintetben nagyon kevésbé értékelhetők. Eszerint a 17. század utolsó harmadában kb. 700-800 ezer főre tehető a fejedelemség összlakossága, amelynek becslések szerint 45-50%-a magyar (a székelyekkel együtt), 10-15%-a szász, 30-40%-a román volt. [\[51\]](#)

Erdély nem volt híján más nemzetiségek kisebb-nagyobb számú csoportjainak sem, örmények, rácok, görögök, cigányok, ruszinok, zsidók is éltek itt. Mindegyik népcsoport szívesen befogadott része volt Erdély lakosságának, és mindegyiknek megvolt a maga helye és szerepe ebben a sokszínű társadalomban. Olykor speciális foglalkozási ágakat műveltek, amelyekre nagy szükség is volt, mint például a kerámiájukról híres habánok, akik Morvaországból ide menekült anabaptisták voltak, vagy a német földről ide települt bányászok, akiket még Bethlen és a Rákócziak hoztak be az országba.

Jegyzetek

1. [↑](#) János király halálához fűzte hozzá Bethlen Farkas történetíró: „...vele együtt a meg nem erősített, sem közzé nem tett váradi béke is érvényét veszítette”. Bethlen Farkas: Erdély története II. A váradi

- békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538-1571) II-V. könyv. Ford.: Bodor András. A jegyz. írta: Kruppa Tamás. Bp. – Kolozsvár, 2002. 39.
2. ↑ A keleti Magyar Királyság kifejezés használatára ld. Makkai László: Erdély története. Bp., 1944.; Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség születése. Bp., 1979. (Magyar História)
 3. ↑ Vö. Oborni Teréz: Kettős függésben: Erdély államisége a 16. században. Korunk Harmadik folyam XVII/7. 2007. 33-40.
 4. ↑ Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. Bp., 1918.
 5. ↑ Teutsch, Friedrich: Die „Unionen“ der drei ständischen „Nationen“ in Siebenbürgen bis 1542. Archives des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. XII. (1874) 99-102.; Ld. még: Oborni Teréz: Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében. In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Bp., 2004. 165-178.
 6. ↑ Approbatæ Constitutiones Pars III. Tit. I. In: Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve. Kolozsváratt, 1815. 77.
 7. ↑ Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk 1943. 730-738, 836-844, 891-895., 1944. 34-42., újraközlése Erős Vilmos bevezető tanulmányával: Kisebbségkutatás 13. (2004) 4. 635-668., 14. (2005) 81-94.,
 8. ↑ Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai. Acta Juridico-Politica 2. Universitas Francisco-Josephina. Kolozsvár, 1942.; Ld. még: Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941.
 9. ↑ A középkori erdélyi nemesi társadalomra összefoglalóan: Makkai László: Erdély helye a középkori Magyar Királyságban. In: Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: Makkai László, Mócsy András. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1986. 235-408. különösen: 316-334., ld. még: Erdély és népei. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp., 1941.; Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp., 1988.
 10. ↑ Dáné Veronka: „Ad comitia generalia electi ac deputati” Vármegyei követek az erdélyi országgyűléseken a 17. század első felében. (1605-1658). In: „...éltünk mi sokáig ‘két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk.: Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 9.) 159-176.
 11. ↑ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142. (2008) 4. 849-896.; Horn Ildikó: Hit és hatalom – az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp., 2009.; Szabó András Péter: A magyar Hallerek nemzetségekönyve – egy különleges forrás társadalomtörténeti háttere. századok 142. (2008) 897-942.
 12. ↑ Horn Ildikó: A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. Századok 145. (2011) 4. 997-1027.
 13. ↑ Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp., 2005. 176.; Dáné Veronka: A Bocskaiak Erdélyben – törvénytelen liber bárók? In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a szitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VIII.) 111-117.
 14. ↑ Balás Gábor: Az erdélyi városok keletkezése, szervezetük fejlődése a 19. századig. Jogtudományi Közlöny XXXV. új évf. (1980) 10. 662-673. Pál Judit: Várostarténeti kutatások Erdélyben a második világháború után. In: Erdélyi várostarténeti tanulmányok. Sorozatszerk.: Bárdi Nándor. Társszerk.: Pál Judit és Fleisz János. Csíkszereda, 2001. 9-19.; Rüszt-Fogarasi Enikő: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. In: Erdélyi várostarténeti tanulmányok i.m. 20-42.; Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Székelyföldi mezővárosok a középkorban. Kolozsvár, 1997. (Erdélyi Tudományos Füzetek 223)
 15. ↑ Vö. Oborni Teréz: A fejedelemség-kori erdélyi várostarténet kérdéseiről. In: URBS. Magyar várostarténeti évkönyv. I. 2006. 133-158.
 16. ↑ Kubinyi András véleménye szerint csak a hét (ill. Pesttel együtt nyolc) tárnoki város nevezhető szabad királyi városnak, az erdélyi városokra a középkorban a királyi szabad város kifejezést tartotta használhatónak. Vö.: Kubinyi András: A magyarországi városok XIV-XVI. századi fejlődésének néhány kérdése. In: Tanulmányok Budapest múltjából 19. (1992) 39-56.
 17. ↑ „...ipsam Civitatem Albensem, quae est sedis Principalis Majestatis, quandoque gentium et nationum diversorumque populorum conventu et consensione excrescere in altum, quandoque autem discretere et quasi humi serpere non ignoramus, quorum numerus et coetus ut in dies magisque multipliceretur ac meliori ordine, modi et ratione, uti temperarique ac ipsi quoque locupletari possent” Libri Regii 10. köt. 67. In: Erdélyi Királyi Könyvek 10-19. kötet. 1614-1635. CD-ROM Készült a Miskolci Egyetem BTK Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segédtudományai Tanszék közreműködésével. Szerk.: Gyulai Éva. Arcanum, Budapest, [2003.]; A városra ld. Vekov Károly: Gyulaféhevár központi szerepköre a középkorban és a kora újkorban. In: Erdélyi várostarténeti tanulmányok i.m. 69-96.; Ld. még: Kovács András: Gyulaféhevár város jegyzőkönyvei. Kolozsvár, 1998.

18. ↑ „*in coetum et numerum reliquarum liberarum, muratarum et Regiarum civitatum regni huius nostri Transylvaniae ac partium Hungariae eidem annexarum*” A privilégium latin ny. szövegét közli: Szabó Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása (1560-1616). In: Uő: Művelődés és gazdálkodás az újkori Erdélyben. Erdélyi értelmiség, városfejlődés és paraszti gazdálkodás a XVI-XIX. században. Marosvásárhely, 2003. 141-155.; a városról ld. még: Pál-Antal Sándor: Székely mezővárosok a fejedelemség korában. In: Uő: A Székelyföld és városai. Marosvásárhely, 2003. 9-13.
19. ↑ A kiváltság értelmében a város polgárai bíraskodási ügyekben egyenesen a vajdához illetve a királyhoz fordulhattak. Véleménye szerint a város ettől kezdve lényegében már a szabad királyi városokat megillető jogokkal rendelkezett, bár még oppidumnak nevezték a források. Szabó Miklós i.m. 142., 145.; Pál-Antal Sándor ezzel szemben úgy ítélte meg, hogy ezzel a Bethlen privilégiummal emelkedett a város az igazi, kerített vagy „kolcosos”, azaz a szabad királyi városok körébe. Ld. Pál-Antal Sándor: „Szép privilégiumokkal, szabadsággal látogattuk meg a kegyelmetek városát.” In: Uő: A Székelyföld és városai. Ma-rosvásárhely, 2003. 42-45.
20. ↑ Balogh Judit: Székely város a XVI-XVII. században. In: Város és társadalom. Studia Miskolciensia I. Miskolc, 1993. 27-33.
21. ↑ Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Székelyföldi mezővárosok a középkorban i.m. 9-11.
22. ↑ Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Székelyföldi mezővárosok a középkorban i.m. 26.; Oborni Teréz: A végek őrzői – adalék a kézdizségi Bereck oppidum kora újkori történetéhez. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület. 2010. 209-215.
23. ↑ „*aliarum civitatum liberarum quarumvis oppidarum item el villarum similiter forum liberum utentium*” Libri Regii 12. köt. 168. In: Erdélyi Királyi Könyvek 10-19. kötet. 1614-1635. CD-ROM Készült a Miskolci Egyetem BTK Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segéttudományai Tanszék közreműködésével. Szerk.: Gyulai Éva. Arcanum, Budapest, [2003.]
24. ↑ Alapvető összegzések: Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp., 1927.; Benkő Elek: A középkori Székelyföld. I-II. Bp., 2012.
25. ↑ Somogyi Győző – B. Szabó János: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Bp., 1996.
26. ↑ A lustrum számadatai alapján megállapítható, hogy Háromszékből összesen 12808 személyt írtak össze, amelyből 6906 fő volt hadköteles. Ez azonban még mindig nem a valós katonáskodók számát jelentette, hiszen elhalálozás, elbujdosás, szolgasorba süllyedés vagy más okok miatt a hadra fogható létszám valójában 4396-ra volt tehető. E számadatokra épülő következtetések alapján igaznak tűnik az a megállapítás, hogy a székelység a 16-17. század fordulóján mintegy 15 ezer főt tudott hadba küldeni. Ld. Tüdős S. Kinga: A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben. Történelmi Szemle 33. (1991) 224-238.
27. ↑ Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában. In: Báthory Gábor és kora. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila. Debrecen, 2009. 153-163. különösen: 160-161.
28. ↑ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem levelezése. Bp., 1887. 447.
29. ↑ A rendek előterjesztése és a fejedelem válasza: Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. (1621-1629) Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1882 (Monumenta Hungariae Historica III. Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae) 104-106. A törvénycikk: 1622: XIII. tc. Uo. 114.
30. ↑ Balogh Judit: A székely nemesség helyzete Bethlen Gábor fejedelemsége alatt a Liber Regius oklevelei alapján. Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica tom. 13. (2008) fasc. 3. 333-361.
31. ↑ Összefoglalóan: Müller, Georg Eduard: Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224–1876. Hermannstadt 1928.; Müller, Georg Eduard: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der siebenbürgisch-deutschen Nationsuniversität 1141-1876. Hermannstadt 1941. Köln – Wien 1985. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 10.); Gündisch, Gustav: Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Köln – Wien 1987. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 14.); Niedermaier, Paul: Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem XII. und 16. Jahrhundert. Köln – Wien 1979. (Siebenbürgisches Archiv 15.); Gündisch, Konrad: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. München, 1998. (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 8.)
32. ↑ Blazovich László: Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. Erdélyi Múzeum 67. (2005) 5-17.
33. ↑ Draskóczy István: Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején. Erdélyi Múzeum 61. (1999) 1-2. 1-30.
34. ↑ Makkai László: Erdély helye a középkori Magyar Királyságban. In: Erdély története I. i.m. 332-333.
35. ↑ Uo. 334-351.

36. ↑ Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transsylvania. Opera Matthiae Fronii revisa, locupletata et edita. Coronae, 1583.; Ld. Sutschek, Felix: Das deutsch-römische Recht der Siebenbürger Sachsen (Eigen-Landrecht). Aus der Rechtsgeschichte Siebenbürgens. Stuttgart, 2000.
37. ↑ Vö. Cziráki Zsuzsanna: Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai Brassóban a városi számadáskönyvek tükrében. Aetas 26. (2011) 2. 5-31.
38. ↑ Cziráki Zsuzsanna: Bethlen Gábor fejedelmi látogatásai i.m. 11.
39. ↑ Lovas Rezső: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok 78. (1944) 7-9. 419-462.
40. ↑ A román nép eredetéről és korai erdélyi történetéről a magyar történetírás álláspontját foglalja össze: Erdély története I. i. m.; Ld. még: Miskolczy Ambrus: Románok a történeti Magyarországon. Bp., 2005. (Kisebbség-kutatás könyvek)
41. ↑ Jakó Zsigmond: Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban. In: Magyarok és románok I. Szerk.: Déér József, Gáldi László. Bp., 1943. 508-571.
42. ↑ Miskolczy Ambrus: Románok a történeti Magyarországon. i. m.
43. ↑ A román-magyar együttélésre összefoglalóan ma is kiváló: Makkai László: Magyar-román közös múlt. Bp., 1948. 97.
44. ↑ Juhász István: Reformáció az erdélyi románok között. Bp., 1940.
45. ↑ Makkai László: Magyar-román közös múlt i. m. 99-101.
46. ↑ Vö. Tüdös S. Kinga: Jobbágyélet a fejedelemségi Erdélyben. Marosvásárhely, 2001.; Tüdös S. Kinga: Székelyföldi jobbágykötő levelek. Más tájakról Háromszékre telepedett jobbágyok (1630-1686). Történelmi Szemle 37. (1995) 4. 439-450.; Ld. még: Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1982.
47. ↑ Gheorghe Brătianu: A rendi országgyűlések és a románok Erdélyben. In: Gheorghe Brătianu – Makkai László: Tündérváros – Grădina Zînelor. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel. Két tanulmány. Vál. és előszót írta: Miskolczy Ambrus. Bp., 1994 (Encyclopaedia Transylvanica) 14-40., különösen: 33-34.
48. ↑ Bethlen Miklós élete leírása magától. In: Kemény János és Bethlen Miklós művei. Szöveggondozás és jegyz.: V. Windisch Éva. Bp., 1980. 403-1080.
49. ↑ R. Várkonyi Ágnes: Erdély társadalma és az európai hatalmi egyensúly 1660-1711. In: Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Bp., 1990. 23-55.
50. ↑ R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1700). In: Erdély története II. 1606-tól 1830-ig. Főszerk.: Köpeczi Béla. Szerk.: Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1986. 784-971., különösen: 834-843. p.; Ld még: Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a XVI-XVII. századi Erdélyben. Bp., 1962.
51. ↑ R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei i.m. 807-809.

Hivatkozás a cikkre: Oborni Teréz: Erdély kiváltságos rendjei és népei a fejedelemség korában = *Árkádia*. Történelmi és történelem-szaktudományi folyóirat. VI. évfolyam, 2015/1. szám (10), 31-45. o.